

Эргешов Э.К., Атабекова Н.К.

Кыргыз Республикасынын агартуу министрлигине караштуу Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институту, КР эл аралык университети

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДА ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК БААЛУУЛУКТАР ЖАНА АДАМ УКУКТАРЫ: ЭЛ АРАЛЫК УКУКТУК АСПЕКТ

Эргешов Э.К., Атабекова Н.К.,

Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки педагогических работников при Министерстве просвещения Кыргызской Республики, Международный университет КР

ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Ergeshov E.K., Atabekova N.K.,

Republican Institute for Advanced Training and Retraining of Teachers under the Ministry of Education of the Kyrgyz Republic, International University of the Kyrgyz Republic

UNIVERSAL HUMAN VALUES AND HUMAN RIGHTS IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM: AN INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Аннотация. Макалада заманбап билим берүү системасында жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана адам укуктарын киргизүүнүн эл аралык укуктук негиздери талданат. Билим алуу укугу адамдын кадыр-баркы, тендик, эркиндик, адилеттүүлүк жана басмырлоого жол бербөө принциптери менен тыгыз байланышта каралат. Изилдөөдө адам укуктарына негизделген билим берүүнүн теориялык жана практикалык аспектилери, инклюзивдүү билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү, гендердик теңчилик маселелери, баланын кызыкчылыгын коргоо механизмдери жана санариптик билим берүү чөйрөсүндөгү укуктук тобокелдиктер талдоого алынат. Ошондой эле БУУнун, ЮНЕСКОнун жана башка эл аралык уюмдардын ченемдик документтеринин ролу каралат. Кыргызстан үчүн бул багыттагы негизги милдеттер окуу программаларын жаңылоо, мугалимдердин укуктук компетенттүүлүгүн жогорулатуу, билим берүү уюмдарында укуктук маданиятты калыптандыруу жана адам укуктарына негизделген билим берүү чөйрөсүн өнүктүрүү менен байланыштуу экендиги негизделет.

Түйүндүү сөздөр: жалпы адамзаттык баалуулуктар, адам укуктары, билим алуу укугу, эл аралык укук, инклюзивдүү билим берүү, укуктук маданият, гендердик теңчилик.

Аннотация. В данной статье анализируются международно-правовые основы внедрения общечеловеческих ценностей и прав человека в современную систему образования. Право на образование рассматривается в тесной взаимосвязи с принципами человеческого достоинства, равенства, свободы, справедливости и недопущения дискриминации. Особое внимание уделяется теоретическим и практическим аспектам образования, основанного на правах человека, вопросам инклюзивного образования, гендерного равенства, защиты наилучших интересов ребенка, а также правовым рискам, возникающим в условиях цифровизации образовательной среды. В статье рассматривается роль международных документов ООН, ЮНЕСКО и других организаций в формировании современных образовательных стандартов. Для Кыргызской Республики основными задачами определены обновление содержания образования, повышение правовой компетентности педагогов, развитие правовой культуры обучающихся и создание образовательной среды, основанной на уважении прав человека и демократических ценностей.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, права человека, право на образование, международное право, инклюзивное образование, правовая культура, гендерное равенство.

Abstract. This article analyzes the international legal foundations for integrating universal human values and human rights into the modern education system. The right to education is examined in close connection with the principles of human dignity, equality, freedom, justice, and non-discrimination. Particular attention is paid to the theoretical and practical aspects of human rights-based education, inclusive education, gender equality, the protection of the best interests of the child, and legal challenges arising within the digital educational environment. The study also highlights the role of international legal instruments adopted by the United Nations, UNESCO, and other international organizations in shaping contemporary educational standards. For Kyrgyzstan, the key priorities include updating curricula, improving teachers' legal and professional competencies, strengthening legal culture among learners, and creating an educational environment grounded in respect for human rights, democratic values, and social inclusion. The findings emphasize the importance of aligning national educational policies with international human rights standards.

Keywords: universal human values, human rights, right to education, international law, inclusive education, legal culture, gender equality.

Киришүү. Заманбап билим берүү системасы коомдун интеллектуалдык, маданий жана укуктук өнүгүүсүнүн негизги институттарынын бири болуп саналат. Бүгүнкү күндө билим берүү маалымат берүү же кесиптик көндүмдөрдү калыптандыруу менен гана чектелбестен, адамдын кадыр-баркын урматтоого, эркин ой жүгүртүүгө, жоопкерчиликти жүзөгө ашыруу позицияны калыптандырууга, коомдогу ар түрдүүлүктү кабыл алууга жана адилеттүү коомдук мамилелерди өнүктүрүүгө багытталган комплекстүү социалдык-укуктук процесс катары каралууда.

Ушул өңүттөн алганда, жалпы адамзаттык баалуулуктар жана адам укуктары билим берүүнүн кошумча тарбиялык элементи эмес, анын мазмундук жана укуктук негизин түзгөн фундаменталдуу категориялар болуп эсептелет. Адам укуктарынын жалпы декларациясында ар бир адам билим алууга укуктуу экендиги, ал эми билим берүү инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө жана адам укуктары менен негизги эркиндиктерди урматтоону бекемдөөгө багытталышы зарыл экендиги белгиленген [1]. Демек, билим берүү системасында жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана адам укуктарын ишке ашыруу маселеси эл аралык укуктун негизги талаптары менен түздөн-түз байланышта турат.

Макаланын максаты — заманбап билим берүү системасында жалпы адамзаттык баалуулуктар менен адам укуктарынын ордун эл аралык укуктук аспектиден талдоо жана бул принциптерди билим берүү практикасына интеграциялоонун негизги багыттарын аныктоо болуп саналат. Изилдөөнүн предмети катары билим алуу укугу, адам укуктары боюнча билим берүү, инклюзивдүүлүк, дискриминацияга жол бербөө, ошондой эле санариптик билим берүү чөйрөсүндөгү укуктук маселелер каралат.

Эл аралык укукта билим алуу укугунун мазмуну. Эл аралык укукта билим алуу укугу адамдын ажырагыс социалдык жана маданий укуктарынын бири катары таанылган. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 13-беренесинде билим берүүнүн максаты адамдын кадыр-баркын бекемдөө, инсандын эркин өнүгүүсүнө өбөлгө түзүү, ошондой эле бардык элдердин жана социалдык топтордун ортосунда өз ара түшүнүшүүнү, сабырдуулукту жана достукту өнүктүрүү менен байланыштырылат [2]. Бул норма билим берүүнүн укуктук табияты анын мазмуну менен ажырагыс байланышта экендигин көрсөтөт.

Билим алуу укугу эки деңгээлде каралат. Биринчиси — билимге жетүүнүн укуктук кепилдиги, башкача айтканда, мамлекет ар бир адам үчүн билим алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга тийиш. Экинчиси — билим берүүнүн сапаттык мазмуну. Билим берүү адамдын укуктук аң-сезимин, гуманисттик дүйнөтаанымын жана коомдук жоопкерчилигин өнүктүрүүгө багытталышы зарыл. Эгерде билим берүү системасы адам укуктарын урматтоого, теңдикке жана адилеттүүлүккө тарбиялабаса, анда ал эл аралык укуктун негизги принциптерине толук жооп бере албайт.

БУУнун Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитетинин №13 Жалпы комментарийинде билим алуу укугун ишке ашыруунун төрт негизги критерийи белгиленген: жеткиликтүүлүк (availability), жетишүү мүмкүнчүлүгү (accessibility), кабыл алууга ылайыктуулук (acceptability) жана өзгөрүлмө шарттарга ылайыкташа билүү (adaptability) [3]. Бул критерийлер билим берүү мекемелеринин санына гана эмес, алардын социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылуусуна, билим берүүнүн мазмундук сапатына жана ар бир окуучунун муктаждыктарына жооп беришине баа берүүгө мүмкүндүк түзөт.

Жалпы адамзаттык баалуулуктар жана адам укуктарынын өз ара байланышы. Жалпы адамзаттык баалуулуктар түшүнүгү адамдын тубаса кадыр-баркы, эркиндиги, тең

укуктуулугу, адилеттүүлүгү, тилектештиги, жоопкерчилиги жана тынчтыкта жашоо принциптери аркылуу ачылат. Бул баалуулуктар дүйнөнүн ар түрдүү маданияттарында ар кандай формада көрүнгөнү менен, эл аралык укукта универсалдуу мүнөзгө ээ болуп саналат. Адам укуктары болсо ушул баалуулуктарды укуктук нормаларга айландырган негизги механизм катары кызмат кылат.

Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 1-беренесинде бардык адамдар кадыр-баркы жана укуктары боюнча эркин жана тең болуп төрөлөрү белгиленген [1]. Бул жобо билим берүү системасы үчүн өзгөчө мааниге ээ. Мектепте же жогорку окуу жайында ар бир окуучу улутуна, тилине, жынысына, динине, социалдык абалына же ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрүнө карабастан урмат-сыйга жана тең мамилеге татыктуу инсан катары кабыл алынышы керек.

Жалпы адамзаттык баалуулуктар билим берүүдө декларативдүү ураан катары гана калбашы керек. Алар окуу программаларында, окутуу методдорунда, баалоо системасында, мугалим менен окуучунун өз ара мамилесинде, билим берүү уюмунун ички маданиятында жана башкаруу механизмдеринде өз чагылышын табууга тийиш. Мисалы, укуктук маданиятты калыптандыруу окуучуларга мыйзамдарды жаттатуу менен гана чектелбестен, алардын укуктары менен милдеттерин турмуштук кырдаалдарда түшүнүүсүнө, өз оюн эркин билдирүүсүнө жана башкалардын укуктарын урматтоосуна шарт түзүү аркылуу ишке ашырылат.

Баланын укуктары жана билим берүүнүн гуманисттик багыты. Баланын укуктары жөнүндө конвенция билим берүү системасын балага багытталган укуктук мейкиндик катары карайт. Конвенциянын 28-беренеси баланын билим алууга болгон укугун, ал эми 29-беренеси билим берүүнүн негизги максаттарын аныктайт. Ага ылайык, билим берүү баланын инсандык сапаттарын, талантын, акыл-эс жана дене жөндөмдүүлүктөрүн толук өнүктүрүүгө, адам укуктарын урматтоого, ата-энесине, улуттук баалуулуктарына жана башка элдердин маданиятына сый-урмат менен мамиле кылууга багытталышы керек [4].

Бул талаптар заманбап мектепте баланын пикирин урматтоону, анын коопсуздугун камсыз кылууну, зомбулуктун жана басмырлоонун бардык түрлөрүнө жол бербөөнү, ошондой эле окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат. Баланын билим берүү процессине катышуусу формалдуу эмес, реалдуу мүнөзгө ээ болушу зарыл. Окуучу мектептин ички эрежелери, коопсуздук маселелери, тарбиялык иштер, билим берүүнүн сапаты жана баалоо процесси боюнча өз пикирин эркин билдирүүгө мүмкүнчүлүк алган учурда гана билим берүү чөйрөсү укуктук жана гуманисттик мүнөзгө ээ болот.

Гуманисттик билим берүү улуттук баалуулуктар менен жалпы адамзаттык баалуулуктарды карама-каршы койбойт. Тескерисинче, өз маданиятын урматтаган, ошол эле учурда башка элдердин маданиятын, ишенимдерин жана укуктарын сыйлаган инсанды тарбиялоо азыркы билим берүү системасынын негизги милдеттеринин бири болуп саналат. «Улуттук дем — дүйнөлүк бийиктик» идеясы да ушул мазмун менен толук шайкеш келет. Анткени улуттук өзүн-өзү таануу жалпы адамзаттык жоопкерчилик менен айкалышкан учурда гана коомдун туруктуу өнүгүүсү камсыз болот.

Инклюзивдүүлүк жана дискриминацияга жол бербөө. Билим берүүдө теңдик принциби эл аралык укуктун негизги талаптарынын бири болуп саналат. ЮНЕСКОнун **Билим берүү чөйрөсүндөгү дискриминацияга каршы күрөшүү жөнүндө конвенциясы** билим алуудан четтетүүнүн, мүмкүнчүлүктөрдү чектөөнүн же тең укуктуу мамиледен ажыратуунун бардык түрлөрүн укукка каршы көрүнүш катары карайт [5]. Бул документ билим берүү чөйрөсүндө ар бир адам үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү зарылдыгын бекемдейт.

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенциянын 24-беренесинде инклюзивдүү билим алууга болгон укук бекитилген [6]. Инклюзивдүүлүк дегенде ден соолугунун

мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды жалпы билим берүүчү мектептерге механикалык түрдө кабыл алуу гана түшүнүлбөйт. Ал окуу чөйрөсүн, окутуу методдорун, окуу материалдарын, инфраструктураны жана педагогикалык мамилени ар бир окуучунун муктаждыктарына ылайыкташтырууну билдирет.

Гендердик теңчилик да билим берүүдөгү жалпы адамзаттык баалуулуктардын маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. **Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция** билим берүүдө аялдар менен эркектердин тең укуктуулугун камсыз кылууну талап кылат [7]. Бул талап окуу китептериндеги гендердик стереотиптерди жоюу, кыздар менен балдардын кесип тандоодогу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, ошондой эле коопсуз жана өз ара сый-урматка негизделген билим берүү чөйрөсүн түзүү аркылуу ишке ашырылат.

Санариптик билим берүү жана адам укуктары. Санариптештирүү билим берүү системасына жаңы мүмкүнчүлүктөрдү алып келүүдө. Онлайн-платформалар, электрондук ресурстар, аралыктан окутуу жана жасалма интеллектке негизделген куралдар билимге жетүүнү кеңейтип, окутууну жекелештирүүгө шарт түзөт. Бирок технологиялар укуктук жана этикалык көзөмөлсүз колдонулган учурда теңсиздиктин күчөшүнө, жеке маалыматтардын корголушунун бузулушуна, балдардын коопсуздугуна коркунуч жаралышына жана алгоритмдик адилетсиздиктин пайда болушуна алып келүүчү тобокелдиктер жаралышы мүмкүн.

БУУнун Баланын укуктары боюнча комитетинин №25 Жалпы комментарийинде санариптик чөйрөдө балдардын укуктары толук көлөмдө камсыз кылынышы керектиги белгиленген [8]. Бул билим берүүдө колдонулган платформалар баланын жеке маалыматтарын коргоого, коопсуз байланыш чөйрөсүн камсыз кылууга, зыяндуу контенттен сактоого жана баланын кызыкчылыктарын биринчи орунга коюуга милдеттүү экенин билдирет.

Жасалма интеллектти билим берүүдө колдонууда адамга багытталган мамиле негизги принцип болуп калышы керек. Мугалимдин ролу технология менен алмаштырылбайт; тескерисинче, технология мугалимдин педагогикалык жана тарбиялык ишмердүүлүгүн колдоочу курал катары кызмат кылууга тийиш. Санариптик билим берүү шарттарында укуктук сабаттуулук, маалыматтык коопсуздук, академиялык ак ниеттүүлүк жана этикалык жоопкерчилик өз алдынча маанилүү компетенциялар катары калыптандырылышы зарыл.

Кыргызстандын билим берүү системасы үчүн практикалык багыттар. Кыргыз Республикасы адам укуктары боюнча негизги эл аралык келишимдерге кошулуу менен билим берүүдө теңдикти, инклюзивдүүлүктү жана адам укуктарын урматтоону камсыз кылуу боюнча милдеттенмелерди өзүнө алган. Бул милдеттенмелер улуттук билим берүү саясатынын мазмунунда, мыйзамдарда, мамлекеттик билим берүү стандарттарында жана билим берүү уюмдарынын күнүмдүк ишмердүүлүгүндө чагылдырылышы зарыл.

Практикалык деңгээлде биринчи милдет — жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана адам укуктарын окуу программаларына предметтер аралык компетенция катары киргизүү. Бул тарых, укук таануу, адабият, тил, география, биология, информатика жана башка окуу предметтеринде адам укуктары менен байланышкан темаларды окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык окутууну билдирет. Мындай ыкма баалуулуктарды өз алдынча предмет катары чектебестен, билим берүүнүн бардык мазмунуна интеграциялоого мүмкүндүк берет.

Экинчи милдет — педагогикалык кызматкерлердин кесиптик даярдыгын чыңдоо. Мугалим адам укуктарынын мазмунун гана билбестен, аларды окутуунун методикасын, инклюзивдүү педагогиканын негиздерин, чыр-чатактарды тынчтык жолу менен жөнгө салуу ыкмаларын, баланын пикирин урматтоо маданиятын жана санариптик коопсуздук эрежелерин өзүнүн педагогикалык практикасында натыйжалуу колдоно билиши керек.

Үчүнчү милдет — билим берүү уюмдарында коопсуз, ачык жана дискриминациясыз билим берүү чөйрөсүн түзүү. Бул үчүн ички ченемдик актылар адамдын кадыр-баркын урматтоо принциптерине негизделип, арыздар менен даттанууларды адилеттүү кароо механизмдерин камсыз кылууга, ошондой эле окуучулардын, ата-энелердин жана мугалимдердин билим берүү процессин башкарууга катышуусуна шарт түзүүгө тийиш.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, заманбап билим берүү системасында жалпы адамзаттык баалуулуктар менен адам укуктары өз ара тыгыз байланышкан укуктук жана педагогикалык негизди түзөт. Эл аралык укук билим алуу укугун таануу менен гана чектелбестен, билим берүүнүн негизги максатын да аныктайт. Билим берүү адамдын кадыр-баркын урматтоого, теңдикти камсыз кылууга, тынчтык маданиятын өнүктүрүүгө, дискриминациянын бардык түрлөрүнө каршы турууга жана инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө кызмат кылууга тийиш.

Азыркы глобалдашуу шартында билим берүү системасы улуттук иденттүүлүктү, руханий баалуулуктарды жана жалпы адамзаттык жоопкерчиликти айкалыштырган мейкиндикке айланышы зарыл. Бул максатка жетүү үчүн адам укуктары боюнча билим берүүнү мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты катары өнүктүрүү, аны окуу программаларына, мугалимдерди даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу системасына, баалоо механизмдерине жана билим берүү уюмдарынын күнүмдүк практикасына ырааттуу интеграциялоо талап кылынат.

Мындай шартта билим берүү инсандын кесиптик даярдыгын камсыз кылуу менен бирге, анын укуктук маданиятын калыптандырууга, адилеттүүлүк принциптерин урматтоого, жарандык жоопкерчилигин өнүктүрүүгө жана демократиялык коомдун активдүү мүчөсү болууга өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Бириккен Улуттар Уюму. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. — 1948.
2. Бириккен Улуттар Уюму. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт. — 1966.
3. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 13: The Right to Education. — 1999.
4. Бириккен Улуттар Уюму. Баланын укуктары жөнүндө конвенция. — 1989.
5. UNESCO. Convention against Discrimination in Education. — 1960.
6. Бириккен Улуттар Уюму. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелүү адамдардын укуктары жөнүндө конвенция. — 2006.
7. Бириккен Улуттар Уюму. Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция. — 1979.
8. Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment. — 2021.
9. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. — 2023.
10. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы: сайт [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/112665/edition/46645/kg> (дата обращения 23.01.26).